

NOTE CRITICE ÎN LEGATURĂ CU LUCRAREA LUI
NICOLAE BRANGA
URBANISMUL ÎN DACIA ROMANĂ, TIMIȘOARA, 1980

O „notă critică” făcută de noi lucrări *Aspecte și permanențe thraco-romane*, Timișoara, 1976, de același autor (Nicolae Branga) (cf. *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980, p. 879—886) purta inițial titlul „Nesciendi ars”. L-am suprimat atunci, din considerație față de cel vizat de notă. Am pornit la elaborarea notelor de față, de la premisa că toți sîntem supuși greșelii („errare humanum est”). Nimeni nu este infailibil. „Perseverare” este însă „diabolicum”. Și pentru că Nicolae Branga (de aici, înainte N.B.) a perseverat în același tip de greșeli, folosind aceleași procedee de lucru defectuoase pe care le mai semnalasem odată, ne-am întors și noi la un titlu asemănător celui vechi.

În mod normal, critica științifică ar trebui, să afecteze mai ales problemele de argumentare și interpretare ale unei lucrări și, drept urmare, poate permite un răspuns. *Pentru că în lucrarea la care ne referim nici nu poate fi vorba de argumentare și interpretare istorică, notele de față au detaliat și precizat erorile legate de maniera de lucru, modul de abordare și subiectului, și ignoranța în materie de limbă a autorului.* Citatele foarte dese înlătură, credem, orice posibilitate de interpretare greșită.

De la bun început dorim să precizăm că am lucrat aceste note *sine ira et studio*. Nici nu am avut îndrăzneala să numim rezultatul muncii noastre „recenzie”, pentru că obiectul unei atare lucrări ar fi trebuit să fie serios. *Lucrarea asupra căreia ne-am oprit acum ne lasă să afirmăm nu numai inutilitatea ei pentru istoria veche a patriei, dar și lipsurile instituțiilor și persoanelor care au facilitat apariția ei.* Mai mult, putem afirma că este neavenită. Iar dacă instituții cu grad universitar, edituri lasă să treacă cu vederea calitatea execrabilă a unei asemenea lucrări, în ciuda epocii pe care o parcurgem (cincinalul calității!), atunci nu mai este de făcut nimic decît să acționezi ca persoană particulară.

Introducerea de mai sus se referă direct la noul produs pseudo-istoric lansat de editura Facla din Timișoara (specializată se pare în publicarea unor asemenea „opere”), lucrarea „*Urbanismul în Dacia romană*”; are 209 p., 109 figuri în text și o hartă. Autorul este Nicolae Branga, lector la Facultatea de Istorie a Universității din Sibiu.

Nimeni nu-i poartă, credem, pică lui N.B. pentru slujba lui. Nimeni nu-l invidiază pentru săpăturile lui. Dealtfel acestea sînt anacronice și nepublicabile prin felul de execuție. În chip cu totul surprinzător executarea lor

poartă și pecetea unui mare... secret. Nici una din revistele științifice de profil, nici unul din rapoartele anuale despre săpăturile din R. S. România publicate în revista „Dacia” nu menționează ceva în legătură cu ele (cf. *Dacia* N.S. 19, 1975; 20, 1976; 21, 1977; 22, 1978; 23, 1979). N.B. nu apare nici la manifestările anuale ale arheologilor, acolo unde se dezbate metode, stiluri de săpătură și se discută rezultatele acestor săpături. Nimeni nu-l invidiază pe N.B. nici pentru suma (derizorie desigur) primită de la editura Facla. Știm și șintem conștienți de faptul că N.B. a încercat și încearcă (în felul lui) să scoată din inerție la Sibiu interesul pentru arheologia epocii romane, căzută acolo demult în desuetudine. *Deci nu avem nimic de împărțit cu dînsul, iar pînă la mai sus amintita notă critică* (cf. *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980) *în care atrăgeam atenția exact asupra procedeeilor, manierei de lucru și erorilor pe care le rediscutăm aici, puteam fi rumiți chiar buni colegi.* Noi sperăm să rămînem tot așa. Nu vrem deci ca aceste note critice să fie prilej de supărare. Dacă N.B. se poate supăra pe cineva, ar trebui să înceapă cu el însuși, căci este principalul vinovat pentru cele apărute. Ar putea să continue apoi cu referenții, care nu i-au atras atenția asupra greșelilor și cu redactorul secției de istorie a editurii. Și apoi se poate supăra și pe noi... la sfîrșit. Se știe că nimeni nu l-a criticat pe N.B. atunci cînd a încercat succesiv (și temerar am zice) lecturile țiglelor ștamplate cu caracter civil, oricît de forțată sau puțin probabilă ar fi fost lectura lor. Era (și a rămas) o muncă dificilă, unde în ciuda dubiilor și posibilităților diverse, efortul lui N.B. părea folositor. Din păcate însă pornind de la acest fapt N.B. a încercat pentru a doua oară să fabrice o „sinteză”. Rezultatul s-a dovedit profund amatoricesc și pseudo-istoric atît prin scrisul într-o manieră care face tagma istoricilor de rușine (prin prețiozitățile și erorile de limbă) cît și, mai ales, prin maniera de abordare a istoriei, stilul și metodele de lucru. *Toate acestea plasează „produsul” său în afara sferei științei istorice și chiar a literaturii istoricizante situîndu-l în mediul atît de puțin plăcut al pseudoistorismului provincial și al ziaristicii bombastice.* Asemenea caracteristici nu-și găsesc locul în atmosfera de seriozitate care domnește în rîndurile studiilor istoriei vechi și mai ales a celor care se ocupă cu perioada clasică, unde astfel de cazuri sînt rare, dacă nu chiar lipsesc cu totul.

Vom căuta să dovedim că cele afirmate cam dur mai sus reprezintă realitatea. Pentru aceasta vom folosi drept exemple propriile formulări ale lui N.B. Vom expune pe rînd și detaliat, fără a avea pretenția de înregistrare exhaustivă, toate lipsurile, contradicțiile și erorile care se țin lanț, încheind cu observații în legătură cu problemele de istorie și metoda de lucru. Nu ne-am apucat în aceste note să căutăm nod în papură, vînd greșeli mărunte (trimiteri greșite, lecturi dubioase, greșeli de tipar, etc.). Ne-am ocupat de aspectele mai grave de interpretare și limbă, așa cum se va vedea mai jos.

Trebuie să menționăm faptul că, pentru a putea înțelege textul, am citit cartea lui N.B. alături cu: *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, 1957 (DLRLC), folosind după caz și alte instrumente similare: *Lexiconul Tehnic Român*, București, 1965 (LTR), *Dicționarul de neologisme*, București, 1978 (DN), *Dicționarul Enciclopedic Român*, București, 1952 (DER) și *Mic Dicționar de Filosofie*, București, 1969 (MDF).

Scopul produsului numit „*Urbanismul în Dacia romană*” este formulat de N.B. astfel: p. 5 „se impun (acum) cu necesitate elaborările exhaustive privind economia, viața social-politică și culturală a Daciei romane în vederea unei cât mai veridice cunoașteri a realităților istorice”; cum „*Dacia romană oferă astăzi un câmp inepuizabil de studiu...*, el trebuie abordat cu dezinvoltură, acribie și patriotism”. Și culmea, afirmația de mai sus este în mare parte justă! În afară de un așa zis patriotism (rău înțeles de N.B. și pe care mai bine l-ar fi folosit în altă parte) nu se poate găsi în cartea sa decât multă, chiar foarte multă dezinvoltură. Dar din păcate, acribia, exhaustivitatea și ineditul, corectitudinea necesară unei cărți de știință lipsesc cu totul.

Sumarul cărții (de care avem nevoie pentru a ne întregi demonstrația) se prezintă astfel: I. Urbanizarea și urbanistica. 1. premise dacice: habitatul; materiale de construcție; elemente de sistematică (p. 8—13); 2. aportul Romei: a. coordonate generale; b. urbanizarea; cadrul social și juridic; c. urbanistica-topografie, sisteme de construcție și edilitie; d. edili și constructori (p. 14—84). II. Industria tegulară. 1. resursele și tipurile materialelor de construcție (p. 84—91); 2. materiale tegulare: tipologie și chrologie — tehnologia — organizarea producției și regimul proprietății (p. 92—123). III. Figline și officine civile. 1. ștampilele (p. 124—125); 2. răspîndirea (p. 126—160); 3. domini și officinatores — structura social-etică (p. 161); 3. cronologia producției tegulare și fazele urbanizării (p. 161—168). Lucrarea se încheie cu Abrevieri bibliografice (p. 169—174), note (p. 175—203), indice de termeni (p. 204—206) și un rezumat în limba germană.

I. Pornind de la definiția urbanismului (DLRLC, IV, p. 588) „știința și tehnica care se ocupă cu studiul, proiectarea și planificarea lucrărilor de construcție, sistematizarea și înfrumusețarea așezărilor, organizarea măsurilor social-economice și sanitare necesare bunului mers al unei așezări” se poate constata în chip foarte simplu (prin compararea sumarului cărții cu definiția de mai sus) că nu există nici o legătură între urbanism și conținutul cărții lui N.B. N.B. nu se ocupă de fapt de urbanism. Nimic sau aproape nimic din ceea ce înseamnă urbanism nu e abordat în lucrare. (ne permiten să-i recomandăm lucrarea lui G. Mihailov, *Le processus d'urbanisation dans l'espace balcanique jusqu'à la fin de l'antiquité*, în *III-e Congrès International d'Etudes du Sud-Est européen*, București, 1974). Folosind drept pretext republicarea ștampilelor tegulare civile (pe care le reia aici a treia sau a patra oară exact în aceeași formă: cf. *Transilvania*, 4, 1975, p. 38—41; 11, 1975, p. 38—41; 7, 1976, p. 31—34; *Sargetia*, 11—12, p. 81—100; *Aspecte și permanențe thraco-romane*, Timișoara, 1976, p. 61—62, 72—77), N.B. le mai îmbracă cu descrierea orașelor din Dacia, luată din lucrările scrise de M. Macrea și D. Tudor, cu câteva date din sinteze, lucrări teoretice sau enciclopedii, informații în legătură cu producția tegulară și își închipuie că a rezolvat exhaustiv, cu acribie! problema urbanismului. *Cantitatea de tegule civile ștampilate, răspîndirea lor sînt pentru N.B. modalități de măsurare a urbanismului*; cf. p. 54 „cantitatea considerabilă a cărămizilor, de țigle și olane, frecvența fragmentelor de tegulae mammatae și tubuli pun în lumină certa factură urbană”; p. 57 „răsfrîngerile urbane asupra sistemelor de construcție și edilitie... au fost facilitate de valențele structurale și funcționale ale materialelor tegulare”; p. 92 „materialele de construcție din lut exprimă

elocvent urbanismul provinciei"; p. 79 „urbanismul său se remarcă în mulțimea așezărilor din teritorium-ul dependent"; p. 165 „numărul ștampilelor tegulare indică durata procesului de urbanizare, dezvoltarea urbanistică și penetrația elementelor de urbanism în mediul rural dependent". Se mai poate spune ceva? În precedenta „operă" (cf. *Aspecte*) la p. 62 afirma: „cărămizile sînt elemente materiale hotărîtoare în propagarea romanității în mediul rural dacic". Iată deci că aceste materiale tegulare se pot folosi după nevoi în demonstrația istorică la N.B., după cum este ceva de demonstrat. Nici nu ar fi fost rău dacă N.B. ar fi epuizat (exhaustiv!!) acest important domeniu al vieții economice al provinciei: producția de tegule. Din păcate însă, aplicînd aici din plin procedeul „dezinvolturii" specific stilului său de lucru, locul unei viziuni globale l-a luat un pseudo-produs. Subtitlurile de subcapitole (I, 1, 2b; II, 1, 2c; III, 4) nu trebuie să deruteze pe cititor pentru că ele nu cuprind nimic din titlul enunțat.

II. Neconcordanța între titlu și conținut nu este decât prima mare contradicție a cărții. *Cea mai generală și, am îndrăzni să afirmăm, cea mai catastrofală lipsă a cărții este limba folosită.* Acribia (care înseamnă „exactitate și rigurozitate în cercetarea științifică, dar și precizie în folosirea și alegerea cuvintelor" (DN, p. 23) lipsește cu totul. *Numeroasele greșeli grave de exprimare, folosirea unor cuvinte cu sensuri neadecvate, cuvintele necunoscute sau inventate ad-hoc, formulările proprii și epitelele bombastice fac din textul lui N.B. un model hilar al unei limbi cuasipăsărești, necunoscute la noi, nici în lucrări cu caracter de popularizare și cu atât mai puțin în știință. N.B. devine prin acest fel de a se exprima un fel de „cititor de limbă".*

a. Folosirea unor cuvinte cu sens neadecvat

P. 5 „el (cîmpul de studiu) trebuie tratat cu dezinvoltură". Dar dezinvoltura înseamnă de fapt atitudine degajată (DLRLC, II, p. 97) care nu este deloc caracteristică pentru cercetarea științifică, fie ea chiar istorică. P. 9 „înălțimi-acropole"; nu toate înălțimile sînt acropole; acropola constituie partea fortificată a unei așezări, situată pe o înălțime (DER, p. 22). P. 25 „eliminarea antinomiei cetate-castru"; p. 34 „antinomia cetate-castru". Ambele formulări sînt absurde pentru că antinomia este contradicția categorică între două teze care se exclud (DLRLC, I, p. 95); or termenii *cetate* și *castru* implică fortificații militare din epoci diferite, care nu se exclud deloc!. P. 27 „urbanismul urmează întocmai urbanizarea"; dar urbanizarea este de fapt punerea în aplicare a principiilor urbanismului (DLRLC, IV, p. 588) deci tocmai vice-versa!. P. 33 „sorginte"; pentru N.B. cuvîntul este folosit exclusiv ca origine; dar de fapt el înseamnă mai mult izvor, sursă de informații și numai în măsura în care merge pe această linie poate fi înțeles ca origine (DLRLC, IV, 177; ND, p. 1006). Cuvîntul *tectonică* (DLRLC, IV, p. 405) înseamnă „ramură a geologiei care se ocupă cu modificările provocate de mișcările scoarței pămîntului" (DN, p. 1061) sau „ansamblul de linii, mase și volume care umplu cîmpul unei opere de artă" (Dictionnaire d'art et d'archéologie, Paris, 1930, p. 446). Pentru N.B. cuvîntul acesta, extrem de mult folosit, capătă cele mai neașteptate utilizări și sensuri: p. 9 „corespondențe funcționale și tectonice" pentru dava geto-dacilor; p. 16 „acești factori naturali se îmbină armonios cu cei artificiali și tectonici"; p. 14 „abandonul (cetății dacice) s-a datorat anacronismului funcției și tectonicii sale";

p. 38 „aspectul urban al tectonicii”; p. 35 „tectonica și edificația fiind de pură răsfrângere urbană”; p. 35 „vilele rustice prezintă doar elemente de tectonică și edificație citadină”; p. 36 „puternicele influențe ale tectonicii, edificației și chiar sistematicii”; p. 44 „penetrația largă a tectonicii și edificației”; p. 38 „tectonica zidurilor de incintă”; p. 56 „larga adoptare a tectonicii și edificației urbane”; p. 92 „funcțiile edilitare ale materialelor regulate sînt mai largi decît cele strict tectonice” etc., etc. După cîte sensuri și utilizări are acest cuvînt la N.B. el pare ceva deosebit, un fel de cuvînt cu valoare similară unui Jolly Joker la rummy. Această „tectonică” a lui N.B. pare foarte comună pentru daco-romani și probabil constituia unul din elementele de continuitate nesesizat pînă acum!!! Păcat că limba română nu l-a înregistrat ca atare; p. 13 „sistemul hidrotehnic de la Blidaru... două conducte drenau apa către o cisternă”; p. 41 „resturi de lucrări hidrotehnice”; p. 56 „sistemul hidrotehnic al termelor”; p. 80 „instalații hidrotehnice”. Dar lucrări hidrotehnice înseamnă cu totul altceva (*DLRLC*, II, p. 455); hidrotehnica este o ramură a tehnicii care se ocupă cu folosirea apei, proiectarea și executarea unor construcții bazate pe energia apei. N.B. folosește acest cuvînt pentru a denumi simple lucrări de canalizare (aducțiune, evacuare). P. 23 „viața economică febrilă cîin cetate”; poate era mai bine dacă folosea cuvîntul intens; p. 36 „rămînerea Miciei în situația de pagus contrar înaltului său urbanism”; simpla prezență a unei băi, construcții din piatră, amfiteatru chiar nu înseamnă neapărat urbanism. P. 20 „situația a diversificat evident urbanistica lor; p. 8 „urbanistica Daciei romane se regăsește tocmai în provinciile gallice”; p. 19 „urbanistica sa prezintă evidente particularități topografice”; p. 65 „expansiune urbanistică centrifugă pe atît de aerată, pe cît de anarhică”; p. 27 „marea așezare (dava) daco-getică era incompatibilă funcțional și tectonic cu orașul roman ca urmare aceste așezări au fost distruse”; p. 35 „unele așezări evidențiază elemente de sistematică urbană”. Fiecare din frazele citate mai sus cuprinde termenul de urbanistică, folosit diferit și foarte departe de conținutul definiției sale (*DLRLC*, IV, p. 588) și deci fără sens. Ne putem întreba cum a ajuns urbanistica Daciei tocmai în provinciile gallice? Mai ales că N.B. nu prezintă nici un argument pentru a-și susține afirmația; așa cum dacă într-adevăr așezările dacice au fost distruse numai pentru că erau incompatibile tectonic? p. 12 „are emplecton în opus incertum”; dar emplectonul este un element arhitectonic prin care se desemnează umplutura zidului de piatră (*DN*, p. 391); deci nu are o manieră de construcție care se poate defini; p. 24 „valențele pastoral-agrar ale împrejurimilor”; p. 40 „deluvial” sau „diluvial”; p. 21 „factor primar al romanizării”; nu merge; trebuia să scrie factor de prim ordin, căci primar înseamnă cu totul altceva; p. 47 „descompunerea vieții de tip urban”; p. 47 „ruralizarea sistemelor de construcție”. Topografia este descrierea terenului (*DLRLC*, IV, p. 455), iar topografic este un adjectiv derivat. N.B. folosește termenul complet aiurea, fără nici un sens: p. 15 „topografia noilor așezări a respectat cu strictete sistemul rutier”; p. 17 „ierarhie topografică”; p. 22 „limite topografice”; p. 26 „subdezvoltare topografică”; p. 23 „expansiune topografică”; p. 39 „repartiția topografică a clădirilor”; p. 27 „situația de la Porolissum verifică topografic teza noastră”; p. 8 „cercetările arheologice au reușit să precizeze atît topografia...”; p. 30 „cadrul topografic al cetății”; p. 31 „raportul topografic”; p. 39 „repartiția topografică a clă-

dirilor"; p. 126 „topografia descoperirilor arheologice”. Dialectica este știința care studiază legile generale de mișcare și dezvoltare a materiei, societății și gândirii (DLRLC, II, p. 107; MDF, p. 94—96), deci nu poate fi confundată cu interdeterminarea, dependența, legătura, așa cum crede N.B.; p. 13 „dialectica dintre nivelul organizării sociale și forma așezărilor”!. Cetate (DLRLC, I, p. 398) este o fortificație mai ales în epocile medievală și modernă. Așa că formulările de la p. 24 „cetatea își deschide porțile soldaților, ceea ce înainte era un sacrilegiu acum devine o regulă”, ca și folosirea în chip permanent a termenului „cetate” pentru a denumi orașele romane este complet contradictorie și greșită. Ne dăm seama că el s-a gândit la *civitas* care a dat în limba franceză *cit  *. Dar termenul francez se folosește pentru a defini o comunitate, căci fortarea  a are la ei alt nume. Cum se face oare că „  nainte” solda  ii stăteau în afara cet   ii, iar aceasta   i-a deschis por  ile pentru ei numai prin secolul III? Fraza este uimitoare prin grotescul ei. Titular   nseamn   (DLRLC, IV, p. 434) o persoană care îndeplinește o func  ie, ocupă un post. Deci nu un simplu posesor, constructor sau cine mai   tie ce   a cum reiese de la N.B.; p. 35 „titularii acestor ferme”; p. 197 nota 738: „Procili sînt titularii palatului Augustalilor”; p. 200 nota 825 „titularii stampilelor de legiune”; p. 104 „tabel cu chorologia tipurilor   i cuptoarelor”; chorologia este   tiin  a care se ocupă cu studiul r  sp  ndirii în spa  iu a obiectelor (DN, p. 273)   i nu este identică cu simpla r  sp  ndire,   a cum apare la N.B.; etc.

b. Cuvinte necunoscute sau inventate

Sistematica este (DER, p. 422; DN, p. 998)   tiin  a identificării   i clasificării organismelor animale   i vegetale în func  ie de rela  iile lor filogenetice. N.B. folosește acest cuv  nt cu sensuri   i valori foarte diferite: p. 13 „elemente de sistematică”; „sistematica marilor așezări daco-getice”; p. 18 „regulele de sistematică ale urbanismului” etc.; termenul revine foarte des în cursul expunerii alături de tectonică   i edili  ie. *Edili  ie* este deasemenea un cuv  nt necunoscut. Dacă urmărim folosirea lui de către N.B.: p. 35 „elemente de tectonică   i edili  ie”; p. 44 „penetrația largă a tectonicii   i edili  iei”; p. 49 „edili  ia Romei s-a propagat în c  mpia romană”; p. 56 „adoptarea tectonicii   i edili  iei”; p. 74 „edili  ia orașului”; p. 77 „larga adoptare a tectonicii   i edili  iei urbane în diversele tipuri de așezări” constatăm că   i acest cuv  nt a fost utilizat cu mai multe   n  elesuri   i valori diferite. *Comparatistica* (p. 8) este metoda compara  i  tilor (DN, p. 235); *  incuit* (p. 11) poate veni de la   incvais (DN, p. 117) dar nu sîntem siguri de acest sens, numai dacă nu cumva înseamnă dat cu alb de zinc; *virtualitate* (de la virtualit   ile urbane, p. 23) nu sîntem siguri că îndeplinește defini  ia dată de dic  ionar (DN, p. 1145); *liat  * (p. 45) poate fi tradus în sensul de legată, lipită; *structiv* (p. 38 destina  ia structiv  ; etc.) este cuv  nt necunoscut în limba noastră; *promilitar* (p. 25 „context promilitar” p. 40 „organizare promilitar  ”) nu există; *n  ieri* (p. 27)   n loc de navigatori; *numerația* (p. 118); *oraș ortogonal* (p. 31); *turnuri în rezalit* (p. 79), rezalit   nsemn  nd altceva dec  t apare în combina  ia cu turnul; *secven  e cifrice* (p. 118); *scava  ii* (p. 5; etc.)   n loc de săpături (arheologice) sau excava  ii;

c. Greșeli de exprimare

p. 15 „Hadrianus a fost primul principe defetist”. Hadrianus însă nu a fost deloc defetist (*MDE*, p. 268). El a renunțat doar la ofensivă și la cuceriri trecând la fortificarea „științifică” a granițelor; p. 11 „uzitat” în loc de obișnuit, primul cuvânt însemnând altceva (*DLRLC*, IV, p. 608; *DN*, p. 1128); *grația*, înseamnă (*DLRLC*, II, p. 407) dragălaşenie, finețe, mai ales în atitudine, spre deosebire de *grație*, care înseamnă mulțumită, datorită (cuiva). Deci nu „prin grația împăratului” cum scrie N.B. (p. 21) — care împărat putea avea dealtfel grație destulă —, ci... grație împăratului.; *a anihila* înseamnă a nimici, a reduce la nimic prin distrugere sau forță (*DLRLC*, I, p. 91); deci formularea „a anihilat impozitele” (p. 19) este incorectă; *exhaustiv* înseamnă ceva care epuizează un subiect (*DLRLC*, II, p. 235). Nu credem (și nu poate crede cineva) că săpăturile lui N.B. de la Apoldu-Mercurea sau altele despre care afirmă dînsul așa ceva (p. 44) sînt exhaustive; *monolit* (*DLRLC*, III, p. 274) face la plural monoliți, nu monolite; *cadru*, în forma de care are nevoie N.B. nu se folosește la plural: p. 11 „dacii trăiau în cadre incipient urbane”; p. 47 „cadrele vieții rurale” cf. *DLRLC*, I, p. 311—312; forma cadre este pluralul de la cadru care mai înseamnă și tablou, ramă de... Dealtfel prima expresie constituie și o greșeală istorică, căci nimeni în afară de N.B. nu a afirmat așa ceva despre daci; *prototipul* este un model reprezentînd tipul original (*DLRLC*, III, p. 1609) așa că „prototipul lor greco-pontic” (p. 12) nu se potrivește; *redanul* reprezintă o ieșitură în zidul unei fortificații (*DN*, p. 914) și nu, așa cum crede N.B., un zid (p. 12); *incantația* este un cuvînt magic la ceremonii rituale, o stare de extaz (*DN*, p. 559), așa că folosirea lui ca la p. 32 nu merge; *crepusculul* este sfîrșitul de zi, amurgul (*DLRLC*, I, p. 575); deci, a afirma că o acțiune se petrece în „contextul istoric crepuscular” (p. 167) nu este corect; p. 119 „transportat lesnicios” nu e bine, trebuie scris transportat lesne; p. 121 „pentru a fi accesibili” nu e corect; mai degrabă „pentru a se ajunge la ei”.

d. termeni latini traduși, înțeleși sau folosiți greșit

p. 12 „redanele în opus incertum cu cele în opus quadratum realizau un original opus mixtum”; p. 39 „zid cu plan neregulat lucrat din piatră diformă și cărămidă (opus mixtum)”. Dar *opus incertum*, *opus mixtum*, *opus signinum* (p. 13) nu înseamnă combinații (încrucișări) de ziduri; ele reprezintă sisteme de construcție aparte. Ele sînt foarte bine redade de G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, Roma și mai accesibil în cartea lui D. Tudor, *Arheologie romană*, București, 1978. P. 30 „groma = nivelă cu apă”. Dar groma este un instrument de vizare în cel mai rău caz (dar fără apă); mai este și un punct geometric situat la intersecția lor în castrametatio (cf. *RE*, VII, 2, 1912, col. 1882—1883 (Schulten) și fig. de pe coloana 1884; p. 30 „decumani și cardines” nu sînt „străzi secundare”; p. 35 „ordo decurionum (aristocrație funciară); ordo augustalium (aristocrație financiară)”. Aici ignoranța lui N.B. apare desăvîrșită. P. 70 „castellum = bazin de colectare”. N.B. trebuia să precizeze că informația a fost luată de la Vitruvius, dar că în epoca Daciei romane acest lucru însemna și altceva (cf. *RE*, VII, 2, 1912, col. 1754—1758 (Kubitschek); și oricum în arheologia noastră termenul castellum este folosit pentru a denumi o fortificație. P. 57 „opus

latericium = bolta zidită cu cărămizi liate cu var"; am zice însă (vezi mai sus) că acest opus înseamnă cu totul altceva. P. 38 „gurile de apă dispuse în exedra"; dar exedra (DA, II, 1, p. 880—882) este o parte a casei romane!; poate că N.B. a vrut să scrie că gurile de apă se aflau în interiorul exedrei; verbul „a dispune" la timpul folosit dînd cu totul alt sens. P. 72 horreum face la plural horrea, nu horrei; p. 112 „cărămidă de tipul sesquipedaes accidental"; p. 46 „cocciopesto este var bătut cu maiul"; dar cocciopesto este cuvînt italian care denumește *opus signinum*; el este format din două cuvinte: coccio (ceramică) și pesto (bătut, -ă). Deci nu poate însemna „var bătut cu maiul", care, dacă ar exista, ar trebuie să fie calciopesto! P. 15 „vici — așezări rurale; pagi — așezări oppidane; p. 20 „pagi — așezări quasi urbane"; p. 47 „cîteva așezări de tip vicus au reușit să devină pagi". Oare așa să fie? Aproape toată lumea știe că vici și pagi reprezintă același lucru (așezare mică, rurală dacă vrem) cu deosebirea că pagi sînt, se pare, cele așezate pe teritoriul unei colonii. P. 199, nota 778 „stampila este acceptată de D. Tudor" în loc de „lectura stampilei a fost acceptată de D. Tudor". Ar fi greu de crezut că D. Tudor să accepte stampile...

Cea mai grozavă traducere din latină se află totuși la p. 181, nota 201; citînd din SHA, Hadrianus, 18: „lavacra pro sexibus separavit". N.B. traduce: „Hadrianus dispune separarea băilor pe sexe"; deci de atunci există băi de sex masculin și băi de sex feminin!!! Un cunosător al limbii latine ar fi folosit o perifrază din care să rezulte ceea ce spune de fapt autorul antic.

e. Formulări proprii și folosirea epitetelor

P. 9 „Caesar este nestatornic cînd notează"... „dar a fost foarte subtil și exact observator" (o caracterizare inedită și... contradictorie făcută bietului dictator); p. 10 „se deosebeau radical, funcțional și structiv"; p. 23 „virtuabilitățile urbane ale micilor așezări"; p. 38 „vocația agrară a napocensilor cauzase revărsarea orașului peste ziduri"; p. 44 „fermă sclavagistă"; p. 47 „fundatie aruncată"; p. 70 „instalații viticole"; p. 155 „cvasi romanizat"; p. 40 „evoluție centrifugal anarhică"; p. 41 „aglomerări centripete"; p. 73 „sectorul vestic concentric castrului"; p. 78 „caracterul pregnant civic al urbanismului roman"; p. 16, 18 „orașe medio-moderne"; p. 18; „localități românești medio-moderne"

f. Exprimări confuze pînă la limita ilarității

p. 6 (tegulele private) „materiale sine qua non ale procesului istoric"; p. 11 „pietrele erau dotate cu scobituri"; p. 9 „la baza acestui tip de așezare (mari așezări dacice fortificate) stă pătura conducătoare... ei locuiau în semibordeie și bordeie aglomerate pe platforma inferioară a multor așezări de cîmpie sau în simple case de lemn dispuse pe lespezi de piatră pe terasele cetăților". N.B. a uitat pur și simplu că pornise de la davae și a ajuns la așezările de cîmpie și la cetăți!!!; p. 11 „dacii au dezvoltat sisteme superioare de construcție în pofida aspectului arhaic al vieții de cetate. Faptul derivă din deschiderea spiritului lor către influențele clasice". Iată cum aplică N.B. în chip practic dialectica!; p. 12 „putem afirma fără riscul exagerării că romanii cu faima lor de neîntrecuți constructori nu au reușit să depășească în Dacia eleganța sobră, de certă influență elenistică a zidurilor înălțate sub Burebista". Nu mai este nevoie de comentariu!; p. 16 „cetatea antică, mai

ales cea romană, a fost cadrul propice al unei vieți prin excelență civice". Cetatea, deci fortificația militară, locul unde se făcea și desfăcea războiul a fost pentru N.B. cadrul bun pentru viața civică. La așa ceva nu mai există comentariu. Este similar cu a afirma astăzi că la Aiton există un cadru excelent pentru activitatea Teatrului Național din Cluj-Napoca!; p. 16 „abundența resurselor, poziția rutieră sînt factori de prim ordin ai orașului. Romanii intuiau acest lucru și în consecință l-au asigurat". Deci, Romanii asigurau mai întîi unui loc abundența resurselor, poziția rutieră și apoi îl făceau oraș! Iată ce înseamnă spirit deschis la ei.; p. 35 „romanii preferau viața urbană deși economia lor era prin excelență rurală. De aceea cîmpia (campania) începe imediat dincolo de porțile Romei". Formularea este extraordinară: deci cîmpia începea dincolo de porțile Romei nu pentru că așa era de la natură, ci pentru că romanii preferau viața urbană deși erau agricultori; p. 25 „un secol de strînse legături cu soldații și populația dacică de dincolo de limes asigură urbanizarea acestei așezări de tip vicus". Dacă legăturile cu dacii din afara Imperiului, care trăiau în bordeie și semibordeie asigura urbanizarea, putem deduce cu ușurință ce înseamnă urbanizare (odată în plus) pentru N.B.; p. 33 „amfiteatrul alcătuieste acel complex urbanistic înzins și unitar capabil să satisfacă extravaganțele cotidiene ale locuitorilor". În primul rînd spectacolele nu erau cotidiene. În al doilea rînd nu era nimic extravagant să mergi la spectacol (ca și cum a merge la un meci de fotbal ar avea ceva extravagant în sine!); p. 34 „drumul care vine de la Tibiscum și evoluează către Apulum". Evoluția drumului e bună dar numai ca direcție?!; p. 27 „noua așezare (dava) geto-dacică era incompatibilă funcțional și tectonic cu orașul roman. Ca urmare aceste așezări au fost distruse". De ce era incompatibilă funcțional? (căci incompatibilitatea (DN, p. 561) nu justifică distrugerea lor sistematică); p. 27 „afirmația (că multe orașe romane se suprapun pe tot atîtea vetre de așezări dacice) se verifică peste tot arheologic, dar și lingvistic în cazul Potaissei". Frază confuză, care contrazice afirmația de mai sus și rămîne de nedezlegat; p. 35 „la Sarmizegetusa pătrunderea cîmpiei în limitele coloniei se constată arheologic". Oare cum?; p. 23 „titlul de colonia nu l-a primit Romula — Malva de la Filip Arabul... ci anterior datei de 7 ianuarie 231... în această situație trebuie pus pe seama lui S. Severus". Iată ce înseamnă dezinvoltura: să declari cu degajare enormități. Ne mirăm însă că nu a dus în acest fel fondarea coloniei la Traianus!; p. 40 „la Drobeta se reușise să precizeze... cele două necropole așezate ca pretutindeni în estul și vestul orașului". Dar acest pretutindeni este complet fals; la Napoca (vezi fig. 4 la N.B.) necropola nu e așezată nici la vest, nici la est, iar la Porolissum la fel (fig. 2 la N.B.); p. 45 „accesul în interiorul cu padiment emplecton era marcat de un culoar litic îngust"; p. 45 „această constatare a poetului Marțial (că elevația și coloritul alb-expresiv al turnului anunța din depărtare prosperitatea unei vile) explică mobilul psiho-social al frecvenței turnurilor"; p. 47 „frunțașii municipalității... declinau virtuțile quiriților din disciplina austeră impusă de practicarea agriculturii"; p. 45 „turn de piatră etajat cu zid de piatră legată cu pămînt acoperit cu olane". Pe ce se bazează N.B. cînd afirmă că turnul avea etaj nu se știe. De ce construiau cu pămînt cînd „urbanismul" lui N.B. impune existența varului? Dealtfel și datarea unui zid mai prost păstrat al vilei de la Apold" „în primele două decenii de liniște ale secolului IV" este

curioasă; p. 46 „o magazie de atelaje al cărei antablament de țigle, olane și șarpantă era susținut de colonadă de bârne“. Antablamentul în arhitectura romană era așezat deasupra fațadei și se compunea din arhitravă-friză-cornișă; colonada este un șir de coloane așezate simetric în partea dinainte sau în jurul unei clădiri sau piețe. Astfel că descrierea lui N.B. ori nu reprezintă nimic, ori este complet greșit formulată; p. 96 „originea lor (a tegulelor *mammatae*) se află în eforturile lui C. Sergius Orata de a usca zidăriile edificiilor din Roma!; p. 97 „aceste adevărate rețele de calorifer (tubuli) sînt revoluționare din punct de vedere structiv și edilitar; p. 112 „harta așezărilor civile și pronunțat civile“; este însă greu să aflăm cu ce sînt mai civile cele mai „pronunțat civile“ decît cele „civile“; p. 47 „C. Iul. Valens și L. Ant. Secundus antrenati în viața rurală de la Micești“; p. 55 „abundența zgurii susține un atelier de fierar“. Nu știm dacă îl susținea dintr-o parte să nu se dărîme sau stătea chiar pe zgură să nu se scufunde!; p. 34 „complexe urbanistice de interes cultural (amfiteatre, sanctuare) și edilitar (necropole)“. Aflăm acum că cimitirul este un complex urbanistic de interes edilitar; p. 54 „urbanistica este mai clar evidențiată de edilitia stațiunii decît de topografia sa“. Probabil că în alte cazuri topografia evidențiază și urbanistica; p. 57 „răsfrîngerile urbane (apulense) asupra sistemelor și edilitiei din mediul rural au fost facilitate de valențele structurale și funcționale ale materialelor tegulare“; p. 54 „varul practicat aici ca liant“. Cum oare mai putea fi practicat varul; p. 55 „superioritatea tehnicii de construcție păstrase totuși cea mai mare parte din infrastructura edificiului“. Ne întrebăm dacă nu cumva infrastructura s-a păstrat pentru că era în pămînt și peste ea s-a dărîmat structura; p. 56 „sistemul hidrotehnic al termelor constă dintr-un puț și un apeduct“; p. 52 „în cifre bune distanța dintre Alba Iulia și Mercurea-băi este de 34 km“. Oare cît o fi în cifre reale sau în cele obișnuite; p. 67 „blocarea camerelor cu plăci de marmoră“. Să fi folosit marmora la blocarea încăperilor sau este o formulare greșită în loc de placarea camerelor; p. 176, nota 37 „ambele centre întruneau adunările provinciale“; nu ne spune însă dacă „le întruneau“ concomitent sau în momente diferite?!; p. 96 „aceste tegule *mammatae* nu-și negaseră funcția izolatoare nici în epoca lui Augustus“. Avem de-a face cu piese de tradiție...; p. 119—120 „în consecință materialul lemnos servea concomitent ca mijloc de transport, instalație de uscare și combustibil“. Dacă luăm sensul cuvîntului *concomitent* (DN, p. 244) atunci ne putem închipui cum se realiza această triplă funcționalitate: o căruță de lemn care arde în mers trecînd printre șirurile de cărămizi crude; dar numai dacă arde puternic îndeplinește condițiile cerute de afirmația lui N.B.!!; necunoașterea cuvîntului *concomitent* mai apare și din propoziția „interiorul camerei absdate servea concomitent pentru decantarea apeductului și ca baie de vaporii“; p. 165 „mărcile tegulare ale diferiților domini și officinatores se extind aici neîntrerupt“. Oare cum se extind?

III. Greșelilor de exprimare, inversiunilor și erorilor li se adaugă confuziile cu caracter istoric ca și ignoranța din acest domeniu:

P. 13, citatul după H. Daicoviciu („Dacia de la Burebista la cucerirea romană“, Cluj, 1972, p. 167) este interpretat cu totul altfel „construită după cea mai bună tehnică elenistică, fundul și pereții erau acoperiți cu mai multe straturi de ciment impermeabil“; iar la N. B. „o cisternă zidită în piatră...“

și căptușită cu mortar hidrofug (opus signinum) de evidentă inspirație romană"; p. 14, după ce expune premisele dacice ale urbanizării, afirmă că Dacia a început să se urbanizeze numai la școala Romei. Ce rost mai aveau atunci premisele dacice mai ales că davele au trebuit să fie distruse sistematic (după propria-i afirmație) pentru că nu corespundeau funcțional și tectonic?; p. 18—19 în legătură cu Ulpia Traiana greșelile sînt numeroase. N. B. afirmă: „primul și singurul oraș din Dacia întemeiat sub Traianus după toate regulile religioase juridice și de sistematică (? n.n.) ale urbanismului roman clasic”. Studii vechi și cercetările mai noi au demonstrat existența unui castru anterior orașului și dezvoltarea lor concomitentă atît *intra muros* cît și *extra muros*. Orașul fiind înființat pe locul unei tabere militare era aproape imposibil să se aplice stricto sensu întreaga procedură cunoscută pentru întemeierea unui oraș pe suprafețe de teren libere. Dealtfel, cîteva rînduri mai jos N. B. se contrazice pe el însuși: „ctitor de fapt n-a fost împăratul, cum prevedea legea, ci trimisul său de rang consular...”; în întreg paragraful referitor la nașterea orașului, pentru care nu citează decît IDR, III/2 (mss), pentru inscripția de întemeiere, înșiră deducții și judecăți de valoare pe care și le atribuie, ignorînd studiile serioase pe această temă ca de ex.: C. Daicoviciu (în *RE*); N. Gostar, în *Apulum*, 9, 1971, p. 305—322; H. Daicoviciu, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 101—104. Caracterul strict civil al orașelor Ulpia Traiana și Napoca este discutabil. Pentru Sarmizegetusa pentru perioada de început existența castrului pentru legiune, iar pentru Napoca țiglele cu ștampila ExDP și CPALP pot da de gîndit; revenind la întemeierea Ulpiei Traiane, imaginația lui N. B. se depărtează total de realitate; străzile principale ale orașului nu au fost încă descoperite, dar este aproape sigur că trama stradală a orașului nu corespunde de aceea a castrului. Terentius Scaurianus nu a putut delimita incinta orașului cu plugul, aceasta fiind delimitată în mare parte de valul castrului, construit mai înainte; scena de pe moneda emisă cu prilejul întemeierii este o imagine alegorică și trebuie interpretată ca atare; p. 31 asemănarea Ulpiei Traiane cu Tamugadi constă în „centuriația interioară și rotunjimea colțurilor”; trebuie însă să subliniem că nu se cunoaște încă centuriația Sarmizegetusei; pentru for, vezi discuția din *Acta Musei Napocensis*, 17, 1980, p. 789 sqq); de asemenea decumanus maximus nu se suprapune peste artera imperială Tibiscum-Apulum; drumul trecea în afara zidului nordic al orașului, paralel cu acesta !!! (situație păstrată încă din timpul castrului); templul închinat mai multor divinități nu are cella tripartită; valedinarium-ul, dacă există, se află la nord de templul lui Aesculap și nu în interiorul incintei; în ce privește templul lui Mithras, P. Király, care l-a cercetat, l-a reconstituit după o serie de temple de la Ostia, Hedderheim (dar în Germania Superior, cf. *ORL*, 27) și Dormagen; reconstituirea este însă mai mult decît ipotetică, am putea spune chiar fantezistă; planul a fost preluat totuși în literatura istorică, dar N. B., necunoscînd istoria problemei, nu și-a dat seama cum s-a născut asemănarea; înspre Clopotiva la circa 1 km de oraș începe necropola și nu cartierul meșteșugăresc (așa cum crede N. B.), acesta aflîndu-se de fapt la Sud-Est de oraș la 500 m de zidurile sale; în urma cercetărilor recente, denumirea de *villae suburbanae* pentru clădirile săpate în apropierea amfiteatrului și a zidurilor orașului a devenit perimată; ele fac parte din oraș și sînt ordonate după un sistem stradal; p. 31 „caracterul pre-

cumpănitor militar al noii provincii, l-a determinat pe D. Scaurianus să apeleze la topometria castrenă până și în cazul fondării coloniei". Fraza contrazice cu totul afirmațiile în legătură cu caracterul exclusiv civil al orașului; p. 167, nota 318 N. B. se referă la curia de la Ulpia Traiana, care de fapt nu a fost încă identificată; p. 231 „forul coloniei dacica amintește de un pretoriu de castru caracteristic perioadei Antoninilor și Severilor”; „forul pare a fi un pretoriu al vechiului castru”; asemănarea dintre for și pretoriile de tip principia“. Această ultimă afirmație reflectă din plin ignoranța autorului și confirmă contradicțiile amintite mai sus între caracterul strict civil și militar — civil al orașului. Semnalasem confuzia dintre principia și praetorium (cf. *Acta Musei Napocensis*, 17, 1980, p. 789 sq); în primul citat sînt patru elemente distincte: forul construit sub Traianus — principia din timpul Antoninilor — principia din timpul Severilor și principia. Toate se deosebesc prin plan și organizare. Dar principiul, schema de construcție a rămas aceeași; identitatea dintre praetorium și principia nu există; praetorium reprezintă o anumită construcție; principia alta; explicarea destinației și planurilor acestor construcții a fost făcută demult: R. Egger, *Das Praetorium als Amtssitz und quartier römischer Spitzenfunctionäre*, Wien, 1966; A. von Domaszewski, în *Neue Heidelberger Jahrbücher*, 19, 1899, p. 141—143; R. Fellmann, *Die Principia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle*, Brugg, 1958; p. 26 „sarmații din Pannonia cisdunăreană”; nimănui nu i-a trecut pînă acum prin minte ideea de a numi teritoriul dintre Dunăre și Tisa, Pannonia; p. 38 ne întrebăm de unde știe N. B. care era poziția decumanus-ului maximus la Napoca?; trasarea zidurilor orașului denotă dealtfel multă imaginație; p. 36. „Ulpia și Napoca au evoluat identic din punct de vedere topografic“. Această afirmație se bazează pe faptul că „forul ambelor orașe (n.n. cel de la Napoca nu se cunoaște!) era pavat cu dale“!!! Comentariul este de prisos; p. 21 „începutul Drobetei se leagă de castrul de la Schela Cladovei”; dar cam acum 15 ani R. Florescu scria despre existența unui castru de pămînt la Drobeta databil în epoca Flaviilor, cel puțin din timpul lui Domitianus (cf. *Limes 6 Stuttgart*, 1964, p. 144 sq.); castrul de la Schela Cladovei a fost datat numai din timpul războaielor cu dacii, deci... concluzia se formulează singulară...; p. 26 „Tibiscum... bastionul Banatului era expus atacurilor întreprinse de sarmații din Pannonia cisdunăreană”; dacă Tibiscum care se afla în interior era expus (în spatele liniei de forturi de pe Mureș și a celor posibile de pe Tisa), atunci înseamnă că N. B. se înscrie între cei care socotesc Banatul neocupat de romani; p. 38—39; este interesant că N. B. cunoaște canabae-le de la Gherla și Gilău, absolut necunoscute din punct de vedere arheologic, iar Românaș, Romița și Sutorul sînt stații rutiere; nimeni nu știe dacă au fost și stații rutiere, sigur însă că în toate trei punctele au fost castre romane; p. 71, la Porolissum nu există o arteră stradală cunoscută(!) care să lege Pometul de cimitirul de pe Ursoieș; dacă există atunci o cunoaște numai N. B. și colectivul de cercetare de la Moigrad i-ar mulțumi dacă le-ar arăta-o; amfiteatrul se află sud-vest de castru, iar terasa sanctualelor la nord; „cetatea Porolissum“ (ca să folosim expresia lui N. B.) are mai multe fortificații, dar pentru a ști asta era deajuns să citească temeinic pe M. Macrea (care știm că nu e agreeat de N. B.) și chiar pe C. Daicoviciu (articolul din RE, care nici nu e amintit); N. B. vorbește despre un templu rotund închinat lui Liber; poate că există

un templu rotund, dar templul închinat lui Liber nu a fost acela; el a fost cercetat și publicat și nu e deloc rotund; p. 71, N. B. scrie că Porolissum⁴ este lipsit de ziduri de incintă⁵. Oare așa să fie? Atunci valul, valul dublu, zidurile care închid orașul spre vest, nord, nord-est ce sînt?; de mirare ni se pare că N. B. redă în plan o parte dintre ele, probabil fără a ști ce reprezintă; p. 68 nota 335 „atrium hexastil corinthic“ nu înseamnă „cu peste patru pilae sau coloane“; locuința numită de N. B. de tip italo-roman este de fapt locuința de tip pompeian dezvoltată în jurul unui atrium fără compluvium și impluvium; în prima jumătate a secolului II î.e.n. influența elenistică a dus la schimbări importante în arhitectura locuinței romane, al cărei plan ulterior s-a complicat; de aceea această nouă tip de locuință a fost numit greco-roman și se numește astfel chiar dacă unele elemente lipsesc, mai ales în provincii; N. B. confundă atrium-ul cu peristilum-ul, elemente strict distincte într-o locuință; impluvium nu înseamnă piscină (cf. N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, 1965 — lectură care i-ar lămurii numeroase lucruri —); p. 72; afirmă că Buciumi și Bologa sînt stațiuni rurale din teritoriul administrativ al Porolissum-ului; afirmație foarte imprudentă deoarece cele două sînt cunoscute tocmai ca fortificații (printre cele mai cunoscute din Dacia !!); p. 77, afirmă că la Sucidava a fost construit un castru de pămînt; „în această fortificație aestiva — zice el — s-au așezat la scurt timp după cucerirea traiană diverși coloniști“; cazul ar fi unic; o locuire comună de soldați și coloniști în castru încă nu se mai cunoaște în Imperiul Roman!; de altfel D. Tudor a emis cu îndoieli existența unui castru de pămînt; p. 106. Lăpușnicel apare incert; la Iniăceni apare o villa rustica; p. 112 Bologa este vicus; Coronini (= Pescari) este vicus; Sînpaul așezare; p. 104 Zăvoi; p. 106 Cristești; p. 101 Mofleni; p. 110 Plugova; p. 111 Tia Mare sînt toate castru sau, mai precis, înregistrate drept castru; N. B. le încadrează în orice alt tip de așezare numai la castru nu; la Bologa s-au efectuat cercetări timp de 10 ani (E. Chirilă și N. Gudea), dar nu se știe nimic de existența unui vicus; p. 110 Puținei este o fortificație datînd din secolul IV e.n.!!; Plugova este una și aceeași fortificație cu cea de la Mehadia; pînă la C. Răileanu nimeni nu a auzit de existența identificată a unui pod peste Timiș; nu cumva este o exagerare preluată de N. B. cu prea multă ușurință?; p. 77 Ad Mediam nu este Mehadia; TIR, L 34, p. 93 scrie că Mehadia este Praetorium!; p. 164 afirmă că „stampilele cu ancadrame duble și simple dreptunghiulare, alături de cele în tabula ansata cu aspect simetric (clasic) aparțin secolului II, iar cele lipsite de ancadrame sau în tabulae cu anse alungite datează din perioada Severilor“; afirmația nu este nici argumentată... nici adevărată.

IV. În legătură cu metoda de lucru folosită și procedeele tehnice

N. B. a încercat să-și definească singur metoda de lucru: p. 6 „numeroasele și variatele materiale de construcție care alcătuiesc principalul fond documentar al cărții devin astfel pentru prima oară în literatura noastră de specialitate izvoare arheologice primare în studiul urbanismului și a sistemelor de construcție“. Afirmația este în mare parte falsă și grosolan formulată. În primul rînd cărămizile nu pot fi izvoare primare (pleonasm)! În al doilea rînd ele au mai fost menționate; mai demult în CIL (care redă cel puțin 60% din cele analizate de N. B.) și apoi de V. Christescu și M. Macrea. Este adevărat că nici unii, nici alții nu s-au bazat în lecturi lașa frumoase ca N. B. (care le impută acest lucru la p. 125: „au lecturat doar cîteva cazuri

mai puțin dificilă") dar tot atât de adevărat este că lecturile lui N. B. sînt simple ipoteze de lucru ce urmează a fi verificate.

Care a fost în fond metoda lui de lucru (cf. p. 125)? N. B. a făcut o statistică a antroponimelor din Dacia și mai ales de la Ulpia Traiana. În raport cu frecvența numelor din această statistică a făcut să se potrivească ordinea numelor (praenomina, nomina, cognomina) cu prescurtările de pe țigle și cărămizi. Dacă acest lucru îi oferă lui siguranță (deși la p. 125 aproape că recunoaște că sînt ipotetice) nu este tot atât de sigur că pentru alții lecturile sale pot fi arme pentru a critica pe înaintași. Mania lui este de a-și considera ipotezele drept reale și în funcție de ele imaginația construiește restul.

Sînt cîteva observații în legătură cu informarea bibliografică; există lucrări foarte importante din acest domeniu pe care N. B. nici nu le cunoaște. Menționăm aici numai pe: W. Righini, *I bolli laterizi romani. La collezione di Bagno*, Bologna, 1971; M. Steinby, *La cronologia delle figline doliare urbane della fine del età repubblicana all'inizio del III secolo*, în *Bull. della Comm. Arch. di Roma*, 84, 1974; G. Alfonso-Mattei — L. Camili — C. Pavolini — F. Toglietti — G. Zara, *Contributo allo studio dei bolli laterizi del Museo Nazionale Romano*, în *Rendiconti della Clasice Scienze Morali Storiche e Filologiche dell'Accademia dei Lincei* (RAL), 28, 1974; P. Setälä, *Private domini brickstamps of the Empire*, Helsinki, 1977; A. Mc Whirr, *Roman brick and tile. Studies in manufacture, distribution and use in the Western Empire*, 1979. Aceste lipsuri bibliografice (referitoare mai ales la aspectele teoretice ale problemei) citate de noi aici numai în parte, au făcut ca N. B. să nu discute una din cele mai importante probleme legate de țigle: cronologia. La p. 164 el scrie că încadrările cronologice după criteriul formei stampilelor nu oferă certitudini. În aceeași măsură se explică acum confuzia pe care o face N. B. între *dominus* și *officinator*, care îl aduce la afirmația ambiguă de la p. 161 că din „52 mărci regulate 35 aparțineau cetățenilor (domini) ... iar 12 erau ateliere particulare exploatate de meșteri cărămidari”. Exprimarea este deosebit de clară!!! Nici nu mai vorbim aici de faptul că referitor la *ius italicum* studiul lui N. Gostar nu este citat și folosit (cf. *Alia Xenopol*, 6, 1969, p. 130), iar din vasta bibliografie consacrată orașului Apulum folosește doar D. Tudor, *Orașe, țirguri sate*; la construcțiile publice din Dacia nu citează pe D. Tudor (*Latomus*, 23, 1964, p. 271—301); de altfel și pentru Sucidava nu sînt citate cele două lucrări monografice ale lui D. Tudor (*Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie* (*Latomus*, LXXX, 1965) și *Sucidava, Craiova*, 1974; nu mai vorbim de faptul că N. B. a ocolit cu îndemînare (ca să nu spunem dezinvoltură!) problemele de organizare municipală, cele mai caracteristice pentru urbanism (cf. I. Piso, în *Studii Clasice*, 16, 1974, p. 234—245; R. Ardevan în *Sargetia*, 14, 1979, p. 185—190).

Tot în legătură cu metoda de lucru trebuie discutată și forma de prezentare. De mai mulți ani, în arheologie, s-a căutat și parțial s-au găsit modalități de prezentare a obiectelor (monumente, statui, piese de fier și bronz, ceramică, etc). Chiar și la noi a început publicarea după un sistem a diverselor categorii de obiecte (și nu i-am sugera lui N. B. decît să citească cu atenție IDR). Nu aflăm din repertoriul lui N. B. nimic despre țiglele ștampilate (dimensiuni, formă, aspect, locul de păstrare, nr. de inventar) fapt care suge-

rează că el nu a depășit deloc demult uitatul mod de publicare al CIL, ba chiar a făcut un pas înapoi și de la acela.

Menționăm câteva procedee de lucru mai puțin obișnuite și de loc științifice: a. la ilustrația provenind din alte lucrări, alți autori se obișnuiește (ca să nu spunem că este obligatoriu) să se precizeze locul unde a fost publicată; b. ilustrația dată de N. B. nu reflectă nici un fel de urbanism (de pildă la Porolissum lipsesc din plan chiar *insulae* pe care le citează pentru acest subiect; la Orșova, planul copiat rău după D. Benea, nu reprezintă Orșova nouă, ci invers, pe cea veche care acum nu mai există și a fost acoperită de apele lacului de acumulare al hidrocentralei „Porțile de Fier”; c. modul de abreviere este în principiu liber, dar în general se adoptă cel al revistelor centrale ale Academiei; introducerea unor prescurtări personale se face numai în măsura specificului lucrării; chiar și în acest caz există sistemul Harward (cu două variante) pentru modul de prescurtare. N. B. pare că nu a auzit (și în orice caz așa se vede) de aceste sisteme; d. trimiterea la figuri nu se face de obicei la note ci în text, mai ales când acesta se află pe aceeași pagină cu textul, iar notele la sfârșitul volumului; e. în numismatica noastră (chiar și aici!) determinările de monete după H. Cohen au încetat de mult a fi folosite. Dacă N. B. nu știe acest lucru este timpul să-l afle; să mai afle că sînt determinatoare moderne care oferă o precizie cronologică mult mai mare ca și alte avantaje (RIC, BMC, LRBC, etc).

N. B. manifestă o tendință destul de bine sesizată de a se erija în pionier al cercetării, mai ales prin voita evitare a menționării rezultatelor anterioare sau neglijarea lor. Exemplu: p. 18 „numai astfel poate fi subliniat faptul pe cît de important pe atît de nesubliniat la noi, că toate cele 10 orașe întemeiate de romani la noi funcționează și actualmente” Ciudat, nu? Faptul continuității (desigur nu în forma grosolană și agramată exprimată de N. B.) a fost „subliniat” și „răssubliniat” la noi; și totuși N. B. își arogă locul întâi. Nici nu mai amintim aici cît de numeroase sînt locurile unde se cereau trimiteri bibliografice și N. B. le-a evitat. Există câteva lucrări despre urbanizarea Daciei, pe care nu le citează ca Fr. Vittinghoff, *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und Dakien* (cf. Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte, Neumünster, 1968) unde putea găsi o parte din ideile care și le apropie. Deasemenea, fapt constatat și în lucrarea anterioară „*Aspecte și permanente thraco-romane*”, N.B. are sau i-a insuflat cineva un fel de pornire anti M. Macrea cu totul nejustificată la el și nepermisă etic și moral. Nu stă deloc bine unui tînar să trateze în acest fel lucrările celui care mai rămîne încă astăzi cel mai complet cercetător al Daciei romane. Și chiar dacă nu-i place, citarea nu este o chestiune sentimentală. Cu dezinvolvura care-l caracterizează și îi constituie deviza N. B. uită de multe ori (zicem noi că uită) să menționeze prima sursă, iar de alte foarte multe ori informațiile lui se opresc la o dată care trece de 50 de ani. Am aminti aici de pildă că informațiile despre Napoca sînt mult și demult depășite. Datele despre acest oraș au fost strînse recent de H. Daicoviciu și publicate în *ANRW*, II, 6, 1977, p. 919—949; la: p. 152 vorbind despre trupele auxiliare de la Porolissum îi citează pe I. I. Russu, nementionînd pe J. Szilágyi care le dăduse pe toate mai înainte și din care s-a informat și I. I. Russu; el citează pe I. I. Russu chiar și atunci cînd menționează date în legătură cu trupele în legătură cu care acest autor nu cunoștea ștampile (cf. I Brittonum); drept ur-

mare a lipsei de informații recente nici nu știe de stampilele de legiuni descoperite aici). N. B. mai manifestă tendința de a minimaliza rezultatul muncii predecesorilor pentru a se scoate în evidență pe sine: p. 23 „după cum susține nesigur D. Tudor”; p. 33 „palatul de la Ulpia este singurul edificiu din zona intramurană cercetat pe baze cu adevărat științifice”. Oare așa să fie? Tot la Ulpia vorbește și despre „starea defectuoasă a cercetărilor arheologice”. Dar celelalte cercetări cum au fost sau cum sînt? Nu cumva sînt mai puțin științifice decît la Apold, unde totul e atît de exhaustiv încît nimeni nu știe nimic?! p. 26. La procedeele pe care le-am numit din considerente de decență „neobișnuite”, se adaugă însă forme crase de plagiat, ca să nu zicem furt științific. Cazul pe care îl ilustrăm nu poate fi calificat altfel: la p. 120, fig. 44 cu legenda „semne numerice și de controlul calității atestate pe materiale tegulare daco-romane” reprezintă de fapt fig. 4 de la p. 85 din lucrarea lui G. Spitzlberger, *Die römischen Ziegelstempel aus dem nördlichen Teil der Provinz Raetien, die Saalburg Jahrbuch, XXV, 1968* (p. 65—184) cu legenda „Im Katalog aufgeführte Handmarken etwas schematisiert”. În aceeași figură N.B. mai adaugă și cîteva semne „preluate” din fig. 3 a aceiași lucrări. Un procedeu identic, căruia i se poate da același calificativ a fost folosit și în cazul fig. 36/1—8 de la p. 99 „împrumutată” integral de la p. 104, fig. 10 a lucrării germane mai sus citate.

V. *Intrebarea de bază, cea mai importantă pentru aprecierea lucrării este: ce ne aduce nou cartea lui N. B.? care este aportul științific (din punct de vedere al informației, al interpretării)? cum au măsurat acest aport cei care au dat referatele științifice și editorii?* Iată cîteva întrebări, determinante pentru evaluarea unei cărți de istorie. Căci atunci cînd ai în față o carte de istorie mai ales, primul lucru care interesează este de a vedea scopul urmărit de autor, pe ce informație s-a bazat pentru a-l atinge și care este contribuția la partea de istorie de care se ocupă. Un scop și-a propus N. B. L-am văzut și citat. *Dar subiectul propus a fost eludat cu o dezinvoltură depășind, credem, cele mai optimiste previziuni ale autorului* (în ce privește dezinvoltura)! Actul de patriotism de care face caz N. B. este departe de a fi fost atins, ba din contră...

Să vedem ce a făcut și pe ce s-a bazat N. B. pentru a atinge acest scop: a. toate problemele discutate la partea I (p. 8—14) se găsesc în întregime (și chiar mai bine formulate) la H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1974 și I. H. Crișan *Burebista*, București, 1977; b. partea II-a (p. 18—27, 27, 79) cuprinde informații prezentate mai frumos, mai corect și mai complet de D. Tudor (Orașe, târguri, sate în Dacia romană) și M. Macrea (*Viața în Dacia romană*). *În tot acest spațiu scris numai cîteva pagini reprezentînd imagini de la săpăturile proprii de la Mercurea și cîteva date în legătură cu ele constituie aportul lui N. B.* c. p. 92—99 cuprind informații din literatura generală; excepție face p. 94 care reprezintă un tabel cu tipurile de cărămizi și p. 93 cu fotografiile de cărămizi; d. de la p. 99—113 avem fotografii de cărămizi, țigle, olane, tubuli, etc, desene de urme de animale și un tabel cu localitățile unde s-au descoperit cărămizi și cuptoare (plin cu greșeli așa cum am arătat mai sus); am mai menționa doar că la p. 101 o tegula mammata de acel tip este nemaivăzută în Dacia: fig. 36/5); e. p. 112—123 cuprind informații exclusiv din manuale de arheologie și enciclopedii. Este ciudat în acest caz faptul că N. B. nu a consultat manualul de arheologie al lui R. Cagnat

și pe cel recent al lui D. Tudor; f. la p. 124—158 *sînt prezentate pentru a treia oară exact în aceeași formă stampilele producătorilor civili*; g. p. 159—160 tabelul cu numele producătorilor este o realizare proprie; h. p. 161—164 despre structura socială și etnică a producătorilor, date pe care le găsim în lucrări de a scrise în legătură cu populația provinciei; j. p. 164—167 se întitulează cronologia producției, tegulare — dar conținutul nu prea corespunde cu titlul.

Și cam atît! Socotind procentual, contribuția originală a autorului nu depășește 5% din spațiul scris, iar ineditul lipsește cu totul. Singurele realizări bune sînt tabelele, dar pentru ele era deajuns un articol într-o revistă de specialitate.

Nici nu mai știm dacă să punem pe seama autorului numeroasele greșeli de tipar, scăpări de litere; unele sînt însă de subliniat: Király Pal apare cînd K. Pal cînd K. Paz (p. 138; 188 nota 5); B. Kuzsinski (p. 198, nota 709); J. F. Neigebaur (nota 749), Plinius Secundus (nota 438) etc, etc.

Sîntem nevoiți să atragem pentru a doua oară atenția că re-publicarea și reproducerea unor date și informații deja cunoscute, oricît de importantă ar părea și de către oricine ar fi făcută nu sînt în măsură să rezolve problemele istoriei noastre în epoca romană; în aceeași măsură abordarea istoriei vechi cu o asemenea dezinvoltură și lipsă de control (am zice chiar de responsabilitate) constituie un pericol pentru problemele importante pe care epoca le ridică epoca (romanizarea, formarea limbii și a poporului român).

Dacă Nicolae Branga (sau alții ca el) va persevera pe această cale, dacă nu vor fi excluse posibilitățile teoretice de apariție a unor astfel de lucrări, dacă lucrările de istorie nu vor fi sobre, (purificate de formulări prețioase, bombastice, frazeologie și ignoranță) și bazate pe informație sigură, dacă stilul și metodele de lucru nu vor fi conforme eticii și mai ales eticii științifice, atunci astfel de apariții vor ruina și puținul cîștig realizat cu trudă și sudoare, iar scrisul istoric românesc nu va progresa așa cum i se cere.

DORIN ALICU — NICOLAE GUDEA

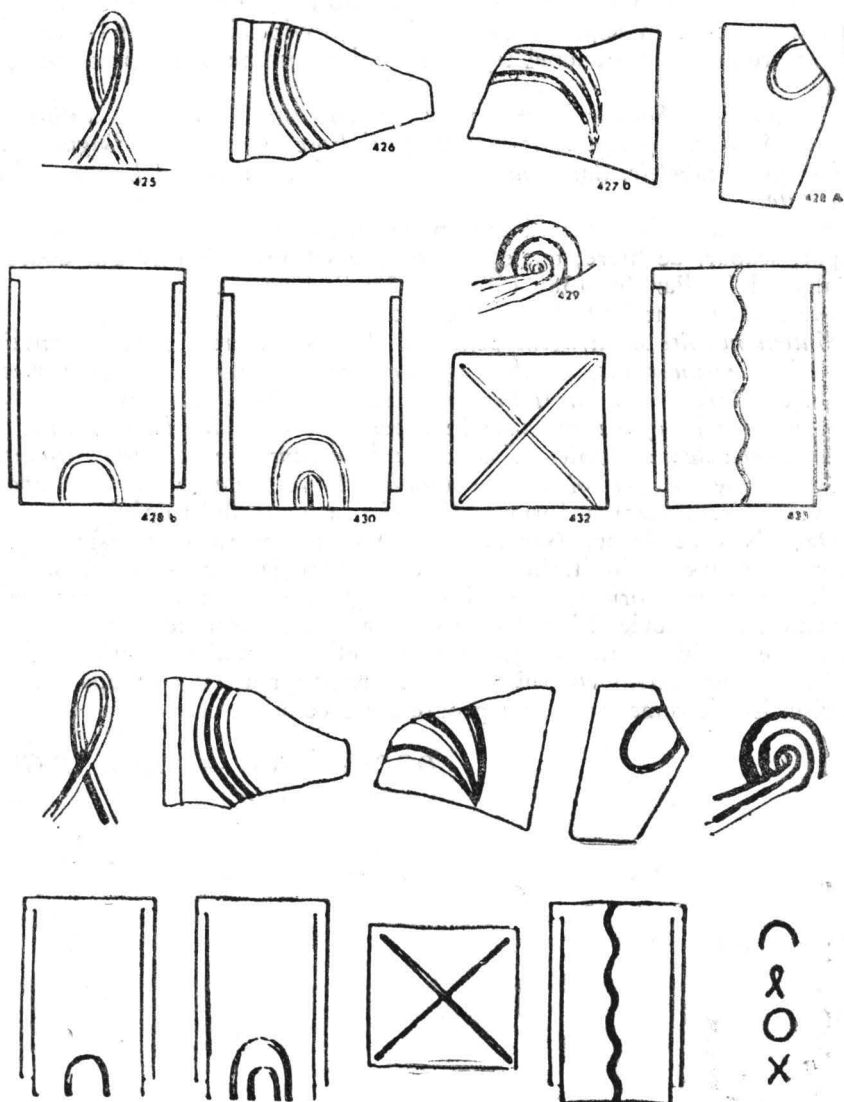


Fig.1 a. desenele din lucrarea lui G.Spitzlberger
 b. „semne numerice daco-romane” la N.Branga.